

ERVARINGEN MET HEERMOES

IN NATUURTUINEN

Tekst: Ger Londo

De artikelen over heermoes van Hein Koningen en anderen in het herfst- en winternummer 2014 van Oase zijn de aanleiding om hier diverse ervaringen over deze soort mee te delen, mede als vervolg op mijn artikel in dit tijdschrift uit 1997 'Heermoes – vriend of vijand in de natuurtuin'. Hierin staat onder meer vermeld dat het aanleggen van een natuurtuin neerkomt op een grote verstoring van het milieu waarop zogenaamde storingssoorten positief reageren, onder meer heermoes, kweek en ridderzuring. Na verloop van tijd nemen deze storingssoorten bij een goed beheer af en kunnen geheel verdwijnen.

In de natuurtuin bij mijn huis in Scherpenzeel was heermoes 10

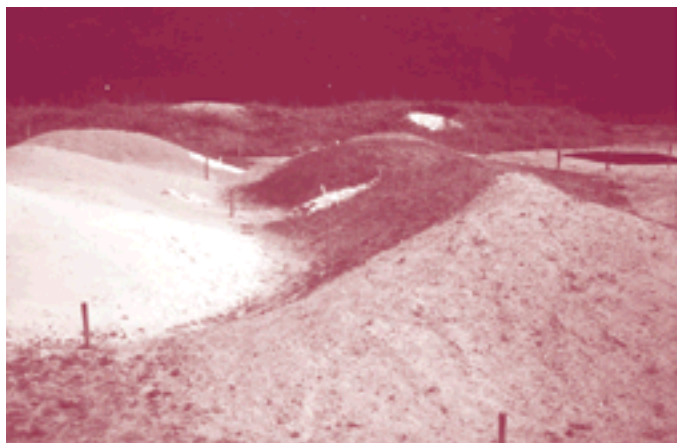
jaar na aanleg sterk afgenomen tot minder dan 5 % bedekking. Dat heermoes langere tijd kan domineren, zal hierna blijken. Maar ook is het mogelijk dat na grondverzet heermoes nauwelijks toeneemt. In dat verband is het informatief om twee tuinen met elkaar te vergelijken, namelijk de vroegere Proeftuin Broekhuizen en de Londotuin die daaruit voortgekomen is, eveneens gesitueerd op Landgoed Broekhuizen te Leersum.

Voormalige Proeftuin Broekhuizen

Proeftuin Broekhuizen van het vroegere Rijksinstituut voor Natuurbeheer ontstond in 1972. Met behulp van allerlei grondsoorten werden gevarieerde milieus aangelegd waarop een spontane vegetatieontwikkeling plaatsvond. Het betrof kleinschalige experimenten over

natuurontwikkeling. Onder meer werd kalkrijke klei uit het rivierengebied aangevoerd. Hoewel voor het afgraven en vervoer de humeuze bovenlaag met vegetatie verwijderd was, waren hier en daar in de klei nog wortelstokken van heermoes aanwezig. In de proeftuin leverde dat weinig heermoesplanten op in de zich ontwikkelende bloemrijke glanshavergemeenschap. Hetzelfde deed zich voor in het kalkgrasland op aangevoerde mergel en kalkverweringsgrond. Ook daar waren in de aangevoerde grond wortelstokken van heermoes aanwezig.

In de gehele proeftuin is heermoes een schaarse soort gebleven die slechts zeer plaatselijk tot tijdelijke dominantie kwam. Dat was op een plek waar voedselarm zand over klei werd aangebracht (op de foto rechts op de voorgrond).

Bij de aanleg van Proeftuin Broekhuizen in 1972 werden minerale grondsoorten gebruikt die niet met organisch materiaal gemengd werden. Op de foto zien we verschillende soorten zand en klei (donker gekleurd)

Het aanbrengen van pluggen glanshavergemeenschap bij de aanleg van de Londotuin in 1997. Bij het afgraven, vervoeren en aanbrengen van grond vanuit Proeftuin Broekhuizen naar de Londotuin was het onvermijdelijk dat de humeuze bovengrond met zode op veel plaatsen vermengd werd met de minerale ondergrond.

Heermoes in de Londotuin

In verband met de verhuizing van het instituut naar Wageningen werd in 1997 Proeftuin Broekhuizen opgeheven en vergraven. Met de grondsoorten van deze proeftuin werd de nabijgelegen Londotuin ingericht. Een deel van de begroeiing werd naar genoemde tuin getransplanteerd, namelijk kalkgrasland en de glanshavergemeenschap op klei. In voornoemde begroeiingen kwam heermoes slechts zeer schaars voor. Heermoes was al wel ter plekke in de Londotuin aanwezig. Na transplantatie volgde in beide vegetaties een snelle toename van de soort, van enkele exemplaren tot 30 à 40 % bedekking in 7 jaar! De massale groei van heermoes bleek hier aanzienlijk langer te duren dan in mijn natuurtuin in Scherpenzeel. Pas vanaf 14 – 17 jaar na aanleg begon heermoes op diverse plaatsen af te nemen tot ca 20 %, maar elders is de bedekking nog onveranderd hoog.

Waarvoor zo'n sterke toename?

Uit het bovenstaande blijkt dus een groot verschil te bestaan in de talrijkheid van heermoes tussen Proeftuin Broekhuizen en de Londotuin hoewel in beide tuinen dezelfde grondsoorten zijn gebruikt en de vegetatie grotendeels hetzelfde is gebleven. Maar er zijn verschillen. Bij de aanleg van de proeftuin werd namelijk bij alle aangevoerde grondsoorten uitgegaan van minerale ondergrond en was er geen organische component aanwezig, bijvoorbeeld in de vorm van een zode of humusrijke bovengrond. Dat laatste was wel het geval bij de aanleg van de Londotuin. Bij het vergraven, vervoeren en aanbren-

gen van de grondsoorten was het onvermijdelijk dat de humeuze bovengrond en zode gemengd werden met de minerale ondergrond (slechts een deel van de zode werd getransplanteerd en dus niet vermengd). Die menging leidde tot een verhoogde mineralisatie waardoor de voedselrijkdom toenam. Bovendien is er een verschil in de ondergrond van beide tuinen waarop de grondsoorten werden aangebracht. In de proeftuin werd vooraf de voedselrijke tuingrond van de voormalige moestuin een halve meter diep uitgegraven en vervangen door voedselarm kalkarm zand van de Utrechtse Heuvelrug. Bij de aanleg van de Londotuin waren geen mogelijkheden om eenzelfde voedselarme basis te maken en werd volstaan met het verwijderen van de meest voedselrijke bovenlaag van de bodem. De grond daaronder was evenwel nog aanzienlijk voedselrijker dan het voedselarme heuvelrugzand. Het is dus zowel de menging van organische stof met minerale grond als de voedselrijkere ondergrond die in de Londotuin tot veel meer heermoes heeft geleid dan in de voormalige Proeftuin Broekhuizen. Wanneer je een natuurtuin gaat aanleggen, is het dus het beste om zoveel mogelijk van minerale grond uit te gaan en te zorgen voor een voedselarme basis. Het is opmerkelijk dat heermoes in de Londotuin veel talrijker groeit op de plaatsen waar andere (voedselarmere) grondsoorten zijn aangevoerd dan op de plekken waar de oorspronkelijke voedselrijke grond aan de oppervlakte is gebleven! Kennelijk weet heermoes door zijn diepe beworteling beter te profite-

Sporenkapsels van heermoes (Foto: Eppo Mulder)

ren van dieper liggende voedselrijke lagen dan vele andere soorten die oppervlakkiger wortelen.

Is bestrijding zinvol en kansrijk?

Hein Koningen vermeldt in zijn artikel een wisselend succes van een bestrijdingsmethode tegen heermoes door bespuiting met een aftreksel van schimmelzieke paardenstaarten, een methode die sterk weersafhankelijk lijkt te zijn. Ik vermoed dat zo'n bespuiting wellicht effect heeft in situaties waar heermoes al over zijn hoogtepunt heen is en minder vitaal is, maar niet in levenskrachtige populaties. Ook zware nachtvorst in het late voorjaar zal een vitale heermoespopulatie niet doen verdwijnen. Overigens heb ik niet het idee dat het talrijk voorkomen van heermoes de vegetatieontwikkeling ontregelt. Zowel het kalkgrasland als de glanshavergemeenschap in de Londotuin hebben zich goed ontwikkeld en bevatten veel bijzondere soorten, o.a. orchideeën. De verwachting is dat bij voortzetting van het maaibeheer

heermoes op den duur vanzelf zal afnemen. Bestrijding van heermoes in al bestaande natuurtuinen lijkt mij zinloos en alle bodembewerking werkt averechts en levert alleen maar meer heermoes op. Bij nieuwe natuurtuinen is het 't beste om de soort preventief te bestrijden, namelijk door een milieu te scheppen waar de soort niet goed zal gedijen zoals in de Proeftuin Broekhuizen. In cultuurtuinen en wilde-plantentuinen is het natuurlijk een heel ander verhaal. Daar kun je een gewenst sortiment alleen maar laten groeien wanneer ongewenste soorten worden weggewied. Naarmate het sortiment sterker afwijkt van de potentieel-natuurlijke samenstelling moet er meer gewied worden.

Het verloop van heermoes op de lange duur

Of heermoes uiteindelijk geheel zal verdwijnen, is een vraag die moeilijk beantwoord kan worden en die sterk van de plaatselijke situatie zal afhangen. In mijn natuurtuin in Scherpenzeel is de afname na het schrijven van mijn vorige artikel in 1999 geleidelijk voortgegaan. In 2014, 48 jaar na aanleg, waren slechts twee heermoesplanten aanwezig. Al tientallen jaren worden er geen sporenaren meer gevormd. De kans is groot dat de soort over enkele jaren geheel is verdwenen. Daarentegen komt heermoes nog steeds talrijk voor in het duingrasland van onze oudste heemtuin Thijsses Hof in Bloemendaal. Kort na de aanleg in 1925 sprak Thijsses van een heermoesplaag. Daarna is de soort afgenomen en al lange tijd niet meer dominant, maar vormt 90 jaar na aanleg nog steeds sporenaren. Dat de soort hier permanent lijkt stand te houden, houdt

verband met de grondsoort, namelijk duinzand dat weinig water vasthoudt. Vooral extreem droge weersperiodes hebben hierop een sterk storend effect. Heermoes blijft dan nog vitaal en groen, terwijl de meeste andere soorten bruin worden en bovengronds afsterven.

Twee manieren van vestiging

In alle bovenvermelde tuinen is sprake van al aanwezige heermoesplanten (vaak ondergrondse wortelstokken) die zich na de aanleg vegetatief gingen uitbreiden. Als er geen wortelstokken aanwezig waren geweest, was heermoes zeer waarschijnlijk op veel plaatsen afwezig gebleven. Voor de vestiging uit sporen is namelijk een natte, kale bodem nodig waar een prothallium of voorkiem tot ontwikkeling kan komen. In duingebieden kan dat alleen maar onder grondwaterinvloed gebeuren, maar eenmaal gevestigd kan heermoes zich vegetatief naar droge gronden uitbreiden. Op andere grondsoorten zoals leem of klei

Heermoes in het kalkgrasland van de Londotuin, met bosorchis en ruige leeuwentand (Foto: Eppo Mulder).

kan water tijdelijk stagneren en is de nabijheid van grondwater niet nodig om een goed milieu voor prothallia op te leveren.

Dat een natte, kale bodem niet overal geschikt is voor prothallia, is gebleken bij de aanleg van een nieuw moerasmilieu in de Londotuin in het voorjaar van 2013. Op een waterdichte laag van vijverfolie werden enkele grondsoorten gradiëntsgewijs aangebracht: voedselarm veen en voedselarm zand met daarin een gradiënt van kalkarm naar kalkrijk en plaatselijk iets lössgrond. In de naaste omgeving waren veel sporenaren van heermoes aanwezig zodat het gehele moerasje rijkelijk van sporen zal zijn voorzien. Toch verschenen niet overal jonge heermoesplantjes. Ze ontbraken op het veen en op het zeer voedselarme en kalkarme zand. Maar het kalkrijke zand en de löss leverden een goed vestigingsmilieu.

Als men op een heermoesvrije plaats een natuurtuin aanlegt met plaatselijk natte milieus, is het goed om op vestiging van heermoes te letten. Wegwieden in een vroeg stadium voorkomt vegetatieve uitbreiding naar de omgeving. Wanneer de vegetatie min of meer gesloten is, zal daar geen nieuwe vestiging door middel van sporen meer voorkomen.

Literatuur

- Boehlé, J.J., 2014. Bij mij heeft heermoes de tijd van z'n leven! *Oase winter 2014*: 25-26.
- Koningen, H., 2014. Schimmel en nachtvorst, vijanden van heermoes? *Oase herfst 2014*: 16-19.
- Kurstjens-Oosterhoff, L., 2014. Heermoes als tuin-vriend. *Oase winter 2014*: 24.
- Londo, G., 1999. Heermoes, vriend of vijand in de natuurtuin? *Oase 9 (1)*: 6-8.
- Veer, E. de, 2014. Lucht in de bodem. *Oase winter 2014*: 25.